

Raluca BERCEA

– coordonator –

MAI ESTE CURTEA EUROPEANĂ A DREPTURILOR OMULUI UN MECANISM JUDICIAR EFICIENT?

*Lucrările secțiunii Drept european și internațional a Conferinței
Internaționale Bienale, organizate de Facultatea de Drept din cadrul
Universității de Vest din Timișoara, 12-13 octombrie 2012*

Universul Juridic

București

-2013-

Editat de S.C. Universul Juridic S.R.L.

Copyright © 2013, S.C. Universul Juridic S.R.L.

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin

S.C. Universul Juridic S.R.L.

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al

S.C. Universul Juridic S.R.L.

**NICIUN EXEMPLAR DIN PREZENTUL TIRAJ NU VA FI
COMERCIALIZAT DECÂT ÎNȘOȚIT DE SEMNĂTURA ȘI
ȘTAMPILA EDITORULUI, APLICATE PE INTERIORUL
ULTIMEI COPERTE.**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BERCEA, RALUCA

**Mai este Curtea Europeană a Drepturilor Omului un mecanism judiciar
eficient?** / coord. Raluca Bercea. - București : Universul Juridic, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-606-673-054-9

341.645.5(4) CEDO

REDACȚIE: tel./fax: **021.314.93.13**
tel.: **0732.320.666**
e-mail: **redactie@universuljuridic.ro**

DEPARTAMENTUL tel.: **021.314.93.15; 0726.990.184**
DISTRIBUȚIE: fax: **021.314.93.16**
e-mail: **distributie@universuljuridic.ro**

www.universuljuridic.ro

COMENZI ON-LINE,

CU REDUCERI DE PÂNĂ LA 15%

CUVÂNT ÎNAINTE

Culturile juridice naționale și criza Curții Europene a Drepturilor Omului

„The Venn diagram of universal human rights is an empty set.”

(Pierre Legrand)

Într-un articol apărut cu puțin timp în urmă în *Journal of Comparative Law*, una dintre revistele fundamentale pentru domeniul studiilor juridice comparative, așa cum este el configurat în prezent¹, un autor afirmă că, întrucât diferența între culturi nu poate fi acomodată într-un cadru globalizator, „dreptul universal” este o contradicție în termeni, cu consecința inexistenței unui „drept universal al drepturilor omului”. Discursul juridic universalist care prevalează, totuși, în legătură cu drepturile fundamentale ar reprezenta o stratagemă simbolică în contextul mai larg al unui esențialism care suprimă diferențele dintre culturile juridice naționale, reducându-le la un set de trăsături despre care afirmă, și nu în mod dezinteresat, că ar fi primordiale, deci împărtășite la modul „universal”². Pretinsul universalism reprezintă, însă, triumful unei culturi juridice – sau, măcar, încercarea acesteia de a triumfa – asupra alteia, în numele unor valori precum adevărul sau obiectivitatea, străine, în fapt, câmpului drepturilor fundamentale³.

Este remarcabil, pe de altă parte, nou-resuscitatul interes pentru cultura juridică în general, ca și pentru culturile juridice (naționale), în texte din ramuri de drept în mod tradițional opace la această dimensiune⁴. În fond, în întreaga teorie juridică clasică

* Prezentul studiu și coordonarea prezentului volum fac parte din obiectivele contractuale asumate de mine în cadrul programului POSDRU/89/1.5/S/63663. Îi mulțumesc pentru sprijin profesorului Constantin Valentin, tutorele meu de cercetare în proiectul menționat. Le mulțumesc, de asemenea, colegelor mele de la Facultatea de Drept din Timișoara, Magdalena Roibu, Flaminia Stârc-Meclejan, Violeta Stratan și Andreea Verțeș-Olteanu, care au asigurat traducerile în, și din limba engleză.

¹ P. Legrand, *Foreign Law: Understanding Understanding*, în *Journal of Comparative Law*, vol. 6, nr. 2/2012, pp. 67-177.

² P. Legrand, *op. cit.*, p. 133: “Moreover, the use of ‘universalism’ as a symbolic stratagem hides one of the most invidious forms of essentialism, which is the compression of the intractable difference characterizing humankind to a narrow set of features said to pertain to all human beings at some fundamental level”; sau p. 134: “In effect, the alleged universalism being defended is but a particularism whose specificity consists in important ways in defining/downgrading its rival knowledges as particularistic – which suggests that such appeal to universal values is tarnished with the idea of totalization or even totalitarianism”.

³ P. Legrand, *op. cit.*, p. 134: “It reminds that the differend is what there is; in other words, there is more than one human-rights law-as-culture, each instance being singular and none being in a position to assert an objective entitlement to being the true one”.

⁴ Există, desigur, texte – devenite clasice – care acreditează relevanța culturii juridice în spațiul sociologiei juridice și al dreptului comparat: L.M. Friedman, *The Legal System: A Social Science Perspective*, Russell Sage Foundation, New York, 1975; L.M. Friedman, *Law and Society: An Introduction*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977; L.M. Friedman, *Legal Culture and the Welfare State*, în G. Teubner (ed.), *Dilemmas of Law in the Welfare State*, Berlin, de Gruyter, 1986; L.M. Friedman, *The Republic of Choice: Law, Authority and Culture*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1990; L.M. Friedman, *Is There a*

dimensiunea culturală a dreptului, inclusiv a aplicării sale jurisdicționale, este complet omisă. După modelul nomotetic al tradiției romano-germanice, doctrina a identificat aproape fără excepție funcția de *jurisdictio* cu o procustiană reducere a dreptului viu la normă, cu care l-a echivalat la modul absolut pe primul în spirit pur pozitivist. Inadecvarea acestui canon a devenit, însă, evidentă și iritantă⁵, atât pentru teoretician, cât și pentru practician, în momentul în care elemente de extraneitate au survenit în ecuație: ca o reflectare a complexității ordinilor juridice distincte care se intersectează în mod necesar și permanent, judecătorul național din statele Uniunii Europene este și judecător de drept comun al Convenției Europene a Drepturilor Omului și judecător de drept comun al dreptului Uniunii Europene⁶.

Există voci – prezente în acest volum⁷ – care descriu Curtea de la Strasbourg ca pe o curte constituțională europeană în materia drepturilor fundamentale, al cărei succes, decurgând din participarea sa la cel mai avansat sistem internațional de control în materie, a fost asigurat atâta vreme cât ea a reușit să își îndeplinească rolul amintit și a încetat când, ulterior, Curtea a devenit victima propriilor politici judiciare, care au transformat-o, între altele, într-o simplă instanță de reformare. Există, pe de altă parte, voci care susțin că legitimitatea Curții Europene a Drepturilor Omului este una inerentă, bazată pe poziția ei foarte specială printre autoritățile naționale și supranaționale⁸.

În acest context plurivoc, problema pe care mi-o ridic vizează interpretarea pe care ar trebui să o dăm unor *dictum*-uri recente recurente ale Curții, care găsește, spre exemplu, că un drept asupra conținutului căruia este chemată să se pronunțe, pentru a decide asupra încălcării sau respectării substanței sale de către un stat, „*are conotații sociale și culturale adânc înrădăcinate, care pot să difere substanțial de la o societate la alta* (astfel încât) *Curtea reafirmă că nu trebuie să se grăbească să își substituie propria apreciere judecătii instanțelor naționale, care sunt cel mai bine situate spre a evalua și răspunde nevoilor societății*”⁹. La fel, într-o altă cauză, sprijinind hotărârea Curții, care indică explicit că „*Europa este caracterizată printr-o mare diversitate între statele care o compun, mai ales în ceea ce privește dezvoltarea culturală și istorică*”, unul dintre judecători, în opinia sa concurentă, pledând pentru înțelegerea nuanțată a dreptului, care nu poate surveni în afara unui context cultural, arată că „*o curte a drepturilor omului nu își poate permite să sufere de Alzheimer istoric. Nu are dreptul să nesocotească*

Modern Legal Culture?, în *Ratio Juris* nr. 7, 1994; R. Cotterrell, *The Concept of Legal Culture*, în *Comparing Legal Cultures* (D. Nelken, ed.), Aldershot: Dartmouth, 1997; P. Legrand, *Fragments on Law-as-Culture*, Deventer, NL:W.E.J. Tjeenk Willink, 1999; P. Legrand, *Sur l'analyse différentielle des juriscultures*, în *Revue Internationale de Droit Comparé*, nr. 4/1999; R. Cotterrell, *Comparatists and Sociology*, în *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions* (P. Legrand, R. Munday, ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2003; R. Cotterrell, *Law in Culture*, în *Ratio Juris*, vol. 17, nr. 1, 2004.

⁵ În sensul lui G. Teubner, *Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergencies*, în *The Modern Law Review*, vol. 61, nr. 1/2003.

⁶ Pentru o demonstrație detaliată în acest sens, vezi R. Bercea, *Dreptul (judecătorului) este cultură. Editorial*, în *Pandectele Române* nr. 6/2011, Wolters Kluwer, București, 2011, pp. 15-36.

⁷ Vezi *infra*, C. Valentin, *Curtea Europeană a Drepturilor Omului și calibrul ei aspirațional*.

⁸ Vezi *infra*, L. Bojin, *Cum face față Curtea Europeană a Drepturilor Omului testului legitimității*.

⁹ CEDO, 24 iunie 2010, *Schalk și Kopf c. Austria*, cauza 30141/2004: “the Court observes that marriage has deep-rooted social and cultural connotations which may differ largely from one society to another. The Court reiterates that it must not rush to substitute its own judgment in place of that of the national authorities, who are best placed to assess and respond to the needs of society”.

continuum-ul cultural al dezvoltării în timp al unei națiuni și nici să ignore ceea ce, de-a lungul secolelor, a contribuit la conturarea și definirea profilului unui popor. Nicio curte supranațională nu își poate substitui capriciile etice calităților pe care istoria le-a imprimat identității naționale. (...) O jurisdicție europeană nu poate fi chemată să spulbere sute de ani de tradiție europeană. Nicio curte și, cu siguranță, nu această curte îi va tâlhări pe italieni de o parte din personalitatea lor culturală”¹⁰.

Din perspectiva teoriei comparației, modul în care Curtea ajunge să se poziționeze în acest fel în fiecare dintre cele două cazuri evocate este discutabil, chiar dacă concluzia ne apare, pe fond, salutară. De altfel, un studiu din prezentul volum¹¹ contrastează modul în care comparația cu dreptul străin este folosită în procesul de adoptare a unei decizii de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului și, respectiv, de către Curtea Supremă a Statelor Unite. Autoarea remarcă, pe bună dreptate, că discursul comparatist al judecătorului de la Strasbourg este departe de a stârni la nivel european animozitatea pe care o generează în Statele Unite cel al omologului său. Între motivele care explică această diferență este și acela că judecătorul european folosește comparația cu scopul simbolic de a se delimita de ceea ce Alain Supiot a teoretizat ca mesianism, respectiv comunitarism al sistemului de protecție a drepturilor omului (potrivit cărora drepturile omului ar constitui „nou Decalog, un Text revelat societăților în curs de dezvoltare de către societățile dezvoltate” sau „un Decalog revelat Occidentului și doar lui”¹²). De aici, probabil, interesul pentru diversitatea națională.

Cum folosește, deci, judecătorul de la Strasbourg comparația pentru a face loc culturilor juridice ale statelor părți la Convenție? Într-un mod derizoriu, aş spune.

În *Schalk și Kopf*, în care se pune problema interpretării dreptului la căsătorie cu scopul de a se stabili dacă acesta se aplică și căsătoriilor între homosexuali, pentru a-și sprijini hotărârea, Curtea are în vedere referințe ale intervenienților în cauză la jurisprudență non-europeană („hotărâri judecătorești ale Curții constituționale din Africa de Sud, ale Curților de Apel din Ontario și Columbia Britanică din Canada sau ale Curților Supreme din California, Connecticut, Iowa și Massachusetts din Statele Unite au apreciat ca discriminatorie neregnoașterea dreptului cuplurilor de același sex de a se căsători”) și face observații cu privire la legislația relevantă din state membre ale Consiliului Europei [„În prezent, șase din patruzeci și șapte de state recunosc în favoarea cuplurilor de homosexuali accesul la căsătorie (...). În plus, treisprezece state membre, care nu le garantează cuplurilor de același sex dreptul la căsătorie, au elaborat legislație care le permite cuplurilor de același sex să își înregistreze oficial relațiile (...). În total, sunt nouăsprezece state membre în care cuplurile de același sex au dreptul fie să se

¹⁰ CEDO, 18 martie 2011, *Lautsi ș.a. c. Italia*, af. 30814/2006. Vezi opinia judecătorului Bonello: “A Court of human rights cannot allow itself to suffer from historical Alzheimer’s. It has no right to disregard the cultural continuum of a nation’s flow through time, nor to ignore what, over the centuries, has served to mould and define the profile of a people. No supranational court has any business substituting its own ethical mock-ups for those qualities that history has imprinted on the national identity. (...) A European court should not be called upon to bankrupt centuries of European tradition. No court, certainly not this Court, should rob the Italians of part of their cultural personality”.

¹¹ Vezi *infra*, A. Mercescu, *Este dreptul străin un instrument eficient în procesul de judecare? Un studiu comparativ: Curtea Europeană a Drepturilor Omului și Curtea Supremă a Statelor Unite*.

¹² A. Supiot, *Homo juridicus. Essai sur la fonction anthropologique du Droit*, Paris, Editions du Seuil, 2005, p. 285, respectiv, p. 289.

căsătorească, fie să intre într-un parteneriat înregistrat (...). În două state sunt în curs de a fi întreprinse sau planificate reforme având ca scop să le permită cuplurilor de același sex accesul la o formă de parteneriat înregistrat. În plus (un stat) a adoptat o Lege asupra parteneriatelor civile ale persoanelor de același sex care recunoaște coabitarea cuplurilor de același sex în scopuri restrânse, dar nu le oferă posibilitatea de a-și înregistra relația”¹³.

În aceste condiții, prin raționamentul matematic cantitativ redat mai sus, Curtea stabilește absența convergenței de standarde și a consensului în cadrul Consiliului Europei¹⁴.

În consecință, este predictibil că în momentul în care echilibrul va balansa prin depășirea banalei medii aritmetice pe care o calculează Curtea la capătul demersului său de drept comparat, matematica va fi prin ea însăși capabilă să invalideze concluzia de astăzi a judecătorului european, care a constatat, totuși, prezența, în cazul căsătoriei, a unor *conotații sociale și culturale adânc înrădăcinate, care pot să difere substanțial de la o societate la alta*, determinând rezerva judecătorului european în favoarea celui național.

Similar, în *Lautsi*, tot dreptul comparat pare să decidă soluția. Criticând prima hotărâre pronunțată împotriva sa, pârâțul (guvernul italian) și-a exprimat regretul în legătură cu omisiunea Camerei Curții de a-și fi întemeiat soluția pe un „studiu comparativ privind relația dintre stat și religie” în statele părți la Convenție, apreciind că acesta ar fi fost „un element esențial” în deliberare, în măsura în care ar fi indicat inexistența „unui demers comun în acest domeniu în Europa”, cu consecința recunoașterii, în favoarea statelor, a unei „largi margini de apreciere”. Dimensiunea culturală a cauzei a fost declarată de guvernul italian „un aspect fundamental al problemei” aduse de reclamantii în atenția Curții. În continuare, într-o notă vădit culturalistă, acesta a explicat faptul că „prezența crucifixelor în sălile de clasă ale școlilor de stat, fiind un rezultat al evoluției istorice a Italiei, respectiv un element cu o conotație nu doar religioasă, ci și identitară, corespunde în prezent unei tradiții pe care statul italian consideră că este important să o perpetueze”¹⁵. Guvernul a adăugat că, dincolo de înțelesul său religios, crucifixul simbolizează principiile și valorile aflate la baza democrației și a civilizației occidentale, prezența sa în sălile de clasă justificându-se în acest fel. În hotărârea sa, adoptată cu 15 voturi pentru și 2 împotriva, Curtea constată absența încălcării drepturilor invocate de reclamantii, arătând, explicit, că „decizia de a perpetua sau nu o tradiție se încadrează în marja de apreciere a statelor [...] (chiar dacă) referința la tradiție nu poate exonera un stat de obligația de a respecta drepturile și libertățile recunoscute de Convenție și protocoalele

¹³ “Currently six out of forty-seven member States grant same-sex couples equal access to marriage (...). In addition there are thirteen member States, which do not grant same-sex couples access to marriage, but have passed some kind of legislation permitting same-sex couples to register their relationships (...). In sum, there are nineteen member States in which same sex couples either have the possibility to marry or to enter into a registered partnership (...). In two States, (...) reforms intending to give same-sex couples access to some form of registered partnership are pending or planned. In addition [un stat] has a Law on Same-Sex Civil Unions which recognises cohabiting same-sex couples for limited purposes, but does not offer them the possibility of registration”.

¹⁴ “There is not yet a majority of States providing for legal recognition of same-sex couples. The area in question must therefore still be regarded as one of evolving rights with no established consensus”.

¹⁵ “The presence of crucifixes in State-school classrooms, being the result of Italy's historical development, a fact which gave it not only a religious connotation but also an identity-linked one, now corresponded to a tradition which they considered it important to perpetuate”.

acesteia”¹⁶. Pe de altă parte, Curtea observă, de asemenea, explicit, că „Europa este caracterizată printr-o mare diversitate între statele care o compun, mai ales în ceea ce privește dezvoltarea culturală și istorică”¹⁷.

Doar comparația poate justifica răsturnarea hotărârii Camerei de către Marea Cameră. Și totuși, între cei 17 judecători, 6, care formulează opinii separate, îi acordă acesteia o pondere de fiecare dată diferită. Nu numai că avem 2 opinii împotriva soluției pronunțate de Marea Cameră, dar avem și 4 opinii concurente care susțin concluzia cel puțin parțial pentru alte motive decât a avut în vedere majoritatea Curții. Comparația sprijină hotărârea dar, departe de a fi o unealtă infailibilă, nu e nici măcar la adăpost de contestare.

Și dacă nu subtextul teoretic profund caracterizează angajamentul comparatist al Curții Europene a Drepturilor Omului, ci precaritatea și caracterul său expeditiv, deci discutabil, care este sensul concluziei sale, implicit al re-punerii în valoare a culturilor naționale și a judecătorului național, în detrimentul judecătorului european însuși? O posibilă pistă de interpretare ne indică, cred, impasul constituțional în care se găsește Curtea. Nu știu dacă este vorba de o încercare de re-legitimare sau numai de un punct al evoluției sale în care, refuzându-și sarcina de a tranșa probleme delicate din punct de vedere cultural, Curtea revalorizează subsidiaritatea și pe judecătorul național. Alarmant este faptul că această mișcare a judecătorului european intervine în contextul în care subsidiaritatea însăși dă semne că a devenit desuetă¹⁸, sistemele naționale aflându-se în imposibilitatea de a funcționa optim ca protectoare primare ale drepturilor fundamentale. Într-o altă cheie de lectură, ne-am afla, dimpotrivă, în fața unei exemplare recunoașteri la nivel european a diversității culturale naționale prin intermediul doctrinei marjei de apreciere¹⁹.

*
* *

Prezentul volum dorește să ofere un diagnostic unei varietăți de situații de felul celei descrise mai sus, reunind lucrări care discută, la modul general, dacă și în ce măsură se mai poate susține în prezent că sistemul european al drepturilor omului – reprezentat de figura simbolică a Curții Europene de la Strasbourg – este un mecanism judiciar eficace. Un subiect de o asemenea anvergură a presupus un demers la rândul său complex.

Astfel, o primă secțiune, **Limite**, inventariază criticile curente aduse Curții Europene a Drepturilor Omului, pe care încearcă să le evalueze.

¹⁶ “The decision whether or not to perpetuate a tradition falls in principle within the margin of appreciation of the respondent State [...] the reference to a tradition cannot relieve a Contracting State of its obligation to respect the rights and freedoms enshrined in the Convention and its Protocols”.

¹⁷ “Europe is marked by a great diversity between the States of which it is composed, particularly in the sphere of cultural and historical development”.

¹⁸ Vezi *infra*, C. Valentin, *Curtea Europeană a Drepturilor Omului și calibrul ei aspirațional*.

¹⁹ Vezi *infra*, L.M. Crăciunean, *Doctrina marjei de apreciere în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului: un instrument util pentru protejarea diversității culturale inter și intra-statale?*

Articolul profesorului Constantin Valentin pornește de la premisa că garantarea drepturilor omului la nivel european reprezintă cea mai înaltă reparație care putea fi adusă în 1950 demnității umane după imensa catastrofă umanitară generată de cel de-al doilea război mondial, Convenția Europeană a Drepturilor Omului fiind, în contextul acestui sistem de protecție, un tratat al drepturilor fundamentale care ar putea fi și ar putea rămâne efective. Articolul analizează atât prima reformă care a afectat acest sistem, realizată prin Protocolul nr. 11, cât și pe cea de-a doua, pe care o aduce Protocolul nr. 14. În legătură cu ultima, și în continuarea radiografiei factorilor care au concurat la succesul – și, corelativ, insuccesul – Curții de la Strasbourg, autorul susține că, dat fiind statutul Convenției de tratat special, care conferă particularilor drepturi internaționale, este contestabilă maniera în care el a fost modificat, fără consultarea cetățenilor europeni sau a societății civile din statele membre.

În aceeași notă, profesorul Rodoljub Etinski apreciază că sistemul de control al Convenției s-a dovedit a fi o realizare regională unică, motiv pentru care problema aglomerării rolului Curții Europene a Drepturilor Omului trebuie să fie analizată în contextul său istoric. Fără a da dreptate celor care acreditează ideea unui grad de eficiență scăzut al Curții, articolul trece în revistă principalele propuneri de reformă a sistemului european de control. În acest sens, el susține că introducerea a noi criterii de admisibilitate care ar restrânge spațiul de judecare pe fond ar constitui un evident regres. În schimb, ar fi oportun ca noua reformă a sistemului european de control judiciar să completeze sistemul cu elementul care astăzi lipsește, extinderea competenței Curții Europene a Drepturilor Omului asupra activităților extra-teritoriale ale Statelor Membre.

Lucrarea lui Lucian Bojin discută criticile aduse Curții Europene a Drepturilor Omului din perspectiva criteriului legitimității, clasificându-le în critici care țin de problemele administrative cu care aceasta se confruntă (numărul mare de cazuri și întârzierea în rezolvarea lor) și critici care vizează legitimitatea Curții atunci când soluțiile sale sunt considerate inadecvate (prea radicale sau prea rezervate). Legitimitatea reprezintă în acest context nodul gordian, ea fiind sursa tuturor criticilor, indiferent de categoria din care fac parte. *A fortiori*, autorul identifică lipsa de încredere a Curții în propria legitimitate, în pofda caracterului indubitabil al acesteia, cel puțin în relația cu statele și autoritățile naționale. Protocolul nr. 14 însuși indică încercările Curții de a-și apăra mai întâi legitimitatea, presupusă a fi pusă sub semnul întrebării, și abia apoi de a rezolva eventualele deficiențe ale activității jurisdicționale.

Lucrarea Diane Olar-Botău are în vedere una dintre soluțiile cele mai controversate pronunțate de Curte în ultima perioadă, și anume cea din cauza *Kononov c. Letonia*. În urma unei minuțioase analize, care reliefează erorile și inadvertențele juridice din hotărârea amintită, autoarea conchide că ele au fost provocate, în principal, de faptul că instanța europeană s-a aventurat dincolo de limitele subsistemului specializat de protecție a drepturilor fundamentale, în domeniul mai complicat al dreptului internațional public. Deși art. 7 alin. (1) din Convenție deschide subsistemul Convenției către sistemul dreptului internațional, incursiunea Curții pe acest teritoriu se cuvine, în opinia autoarei, limitată, din motive care țin de specializarea instanței și de expertiza judecătorilor săi.

A doua secțiune a volumului, *Expansiune*, este centrată pe prognozată aderare a Uniunii Europene la sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Elisabeth Sándor-Szalay deschide această secțiune delimitând subiectul. În opinia autoarei, sistemul drepturilor fundamentale, privit ca element semnificativ al ordinii juridice europene, a suferit în ultimele două decenii o schimbare aparte. Transformarea rolului statului, tendința ca factorii internaționali să influențeze tot mai mult statutul persoanelor și diversele conflicte transnaționale au produs convulsii în bazele ordinii juridice internaționale și au pus sub semnul întrebării pertinența statului ca protector suprem al drepturilor fundamentale și garant al securității internaționale. În această perspectivă se cuvine analizată și prognozată aderarea a Uniunii Europene la sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Lucrarea Biancăi Selejan-Guțan califică aderarea Uniunii Europene la sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului drept una din cele mai interesante și mai controversate discuții în legătură cu poziția și eficiența Curții Europene a Drepturilor Omului în cadrul sistemului european „extins” de protecție a acestor drepturi. Dintre problemele inedite pentru dreptul internațional public general pe care aderarea va trebui, totuși, să le soluționeze, autoarea se oprește asupra menținerii specificului dreptului Uniunii Europene, stabilirii locului Curții de Justiție de la Luxemburg în ecuația creată, rolului jurisdicțiilor naționale în aceeași ecuație, modului de reprezentare a Uniunii în mecanismele Convenției, în fine, asupra epuizării căilor de recurs interne în cazul unor plângeri împotriva Uniunii. Lucrarea descrie, de asemenea, stadiul actual al demersurilor pro aderare, reliefează argumentele în favoarea acesteia și lansează, ca temă de meditație, întrebarea următoare: care va fi forma de exprimare, în viitor, a dreptului european al drepturilor omului – un sistem european consolidat sau un paralelism superfluu?

Horia Rusu discută problema generală a protecției judiciare a drepturilor fundamentale în Europa, despre care susține că balansează între cooperare și conflict. Identificând ca dimensiuni esențiale ale amintitei protecții laturile constituțională, convențională și unională, autorul analizează fiecare dintre aceste trei dimensiuni, arătând, de asemenea, modul în care ele au interacționat în diacronie, ca și problemele pe care această interacțiune le-a generat. Ezitând dacă să califice aderarea Uniunii Europene la sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului drept *happy-end* al procesului de negociere între actorii protecției drepturilor fundamentale sau, dimpotrivă, drept un compromis conjunctural între aceștia, autorul conchide calificând-o drept o nouă etapă în instituirea unui sistem de protecție a drepturilor omului adaptat pluralității de ordini juridice la nivel european.

În opinia Sorinei Mișlea, proiectul acordului de aderare a Uniunii Europene la sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului nu face decât să reflecte o parte dintre preocupările doctrinare legate de relația dintre Curtea de Justiție a Uniunii Europene și Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Pe de altă parte, proiectul încearcă să instituie mecanisme juridice noi, apte să faciliteze funcționarea optimă a sistemului de protecție, dat fiind specificul Uniunii Europene ca ordine juridică autonomă. În particular, autoarea arată că proiectul de aderare continuă să ridice probleme serioase legate de modalitatea efectivă de participare a Uniunii Europene la procedurile din fața Curții Europene a Drepturilor Omului. Mai precis, forma unora dintre mecanismele de implicare a Uniunii Europene în cadrul procedurilor amintite ridică semne de întrebare cu privire la însăși efectivitatea protecției oferite reclamantilor. Din această perspectivă este analizat mecanismul de co-reclamat, care are menirea de a acoperi situațiile în care încălcările